فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره چهل و نهم، زمستان ۱۴۰۳- صفحات ۴۱۲-۳۸۹

نظارت شرعی: یک مطالعه علم‌سنجی با استفاده از تحلیل هم‌رخدادی

نوع مقاله: پژوهشی

مرتضی هندیجانی فرد[۱]
سبحان جویبار[۲]
علیرضا زند[۳]
حمید پاداش زیوه[۴]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۳/۱۵

چکیده

پژوهش حاضر، یک مطالعه علم‌سنجی با استفاده از تحلیل هم‌رخدادی بر روی مفهوم «نظارت شرعی» با تمرکز بر پژوهش‌های منتشر شده بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۲ (تا انتهای ماه جولای ۲۰۲۲) در پایگاه وب‌آوساینس انجام داده است. نتایج پژوهش نشان داد که واژه‌های «حاکمیت شرکتی»، «بانک‌های اسلامی»، «هیئت نظارت شرعی»، «عملکرد» و «حاکمیت شرعی» به ترتیب با ۳۶، ۳۴، ۳۲، ۲۰ و ۱۶ رخداد و همچنین مجموع قدرت اتصال ۲۶۵، ۲۰۶، ۲۱۹، ۱۳۲ و ۱۰۵ پربسامدترین واژگان بوده‌اند. یافته‌ها همچنین نشان دادند که واژه‌های «نظارت شرعی»، «هیئت نظارت شرعی» و «حاکمیت شرعی» به ترتیب با ۷۳،۲۰ و ۵۲ واژه ارتباط مستقیم هم‌رخدادی دارند. واژه «نظارت شرعی» هم‌رخدادی بیش‌تری با واژه‌های «ذخایر زیان وام»، «کیفیت»، «ویژگی‌های کمیته حسابرسی»، «هیئت» و «مدیریت عایدات» دارد. واژه «هیئت نظارت شرعی» هم‌رخدادی بیش‌تری با واژه‌های «حاکمیت شرکتی»، «بانک‌های اسلامی» و «تنوع جنسیتی» دارد. واژه «حاکمیت شرعی» نیز هم‌رخدادی بیش‌تری با واژه‌های «عاملیت»، «زنان»، «تنوع جنسیتی»، «بانکداری»، «تأمین مالی اسلامی» و «هیئت نظارت شرعی» دارد. الگوی نظری مطالعات نیز بر

۱ دکتری، گروه کسب و کار جدید، دانشکده کارآفرینی، دانشگاه تهران، تهران، ایران
Hendijanifard@ut.ac.ir
۲ دکتری، گروه مدیریت صنعتی، دانشکده مدیریت صنعتی و فناوری، دانشکدگان مدیریت، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول) Sobhan.jooybar@ut.ac.ir
۳ دکتری، گروه حسابداری، واحد بین المللی کیش، دانشگاه آزاد اسلامی، جزیره کیش، ایران
a.zand@iaukishint.ac.ir
۴ دانشیار، گروه کارآفرینی سازمانی، دانشکده کارآفرینی، دانشگاه تهران، تهران، ایران
Padash@ut.ac.ir

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

اساس تحلیل هم‌رخدادی تدوین شد. در پایان، پیشنهادات کاربردی و پیشنهاداتی برای پژوهش‌های آتی ارائه شده است.

واژگان کلیدی: نظارت شرعی، حاکمیت شرعی، علم‌سنجی، تحلیل هم‌رخدادی، مرور نظام‌مند
طبقه‌بندی JEL: G21 ،M42

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

مقدمه

موفقیت نظام مالی اسلامی در هر کشور، به میزان قابل توجهی وابسته به وجود این باور در ذینفعان است که همه مؤلفه‌های این نظام، باید با اصول و قواعد شریعت همخوانی داشته باشد (گراسا[۱]،۲۰۱۳). در سال‌های اخیر، بانکداری اسلامی به طور قابل توجهی در جهان گسترش یافته است. این امر، تصمیم‌گیرندگان مربوطه -از محققان گرفته تا سیاستگذاران- را ملزم می‌نماید پایه‌های جدیدی را که همگام با این گسترش است، بنا کنند. یکی از این پایه‌ها، وجود نظارت شرعی[۲] است (صالح و همکاران[۳]، ۲۰۲۱). نظارت شرعی، یکی از عناصر اصلی توسعه نظام حاکمیت شرعی در نهادهای مالی اسلامی (گراسا[۴]،۲۰۱۵) و مکانیسمی برای تأیید محصولات، خدمات و عملیات‌های بانکی از نظر انطباق با شرع است (آدام و باکر[۵]، ۲۰۱۴؛ دی‌لورنزو[۶]، ۲۰۱۰). مطالعات گوناگونی در مورد ماهیت یا فرآیند (کاچکار و ییلماز[۷]، ۲۰۲۲؛ عالم و همکاران[۸]، ۲۰۲۱)، عوامل مؤثر (کوک[۹]، ۲۰۲۲؛ رافای و فرید[۱۰]، ۲۰۱۸) و پیامدهای نظارت شرعی (ریدوان و میاپادا[۱۱]، ۲۰۲۲؛ عالم و میاه[۱۲]، ۲۰۲۱؛ اسلام و همکاران[۱۳]، ۲۰۲۱) منتشر شده است. تعدد مطالعات و رویکردها از یک سو و همچنین، فقدان مطالعات مروری و علم‌سنجی در پژوهش‌های پیشین، ضرورت یکپارچه‌سازی و تجمیع آن‌ها را نمایان می‌سازد. از این رو، پژوهش حاضر قصد دارد یک مطالعه علم‌سنجی[۱۴] با استفاده از تحلیل هم‌رخدادی[۱۵] بر روی مفهوم «نظارت شرعی» با تمرکز بر پژوهش‌های منتشر شده بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۲ (تا انتهای ماه جولای ۲۰۲۲) در پایگاه

---

۱ - Grassa
۲ - Shariah supervision
۳ - Saleh et al.
۴ - Grassa
۵ - Adam & Bakar
۶ - DeLorenzo
۷ - Kachkar & Yilmaz
۸ - Alam et al.
۹ - Kok
۱۰ - Rafay & Farid
۱۱ - Ridwan & Mayapada
۱۲ - Alam & Miah
۱۳ - Islam et al.
۱۴ - Bibliometric
۱۵ - Co-occurrence analysis

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

وب‌آوساینس[۱] انجام دهد. در مطالعه علم‌سنجی، هم‌رخدادی بر اساس واژگان کلیدی مشترک موجود در درون مطالعات اتفاق می‌افتد. این تحلیل که به تحلیل هم‌واژگانی نیز مشهور است، ابزاری قدرتمند در کشف دانش و ترسیم نقشه کتاب‌شناختی است (احمدی و عصاره، ۱۳۹۶، ص۱۲۷). پژوهش حاضر می‌تواند دیدگاه جامعی از مطالعات منتشر شده ۷ سال اخیر ارائه داده و ضمن شناسایی و تبیین مفاهیم کلیدی این حوزه، به پیش‌بینی روند مطالعات آتی، کمک شایانی نماید.

سؤالات پژوهش عبارتند از:

۱. وضعیت و مشخصات مستندات منتشر شده در پایگاه وب‌آو ساینس در حوزه نظارت شرعی چگونه است؟

۲. نقشه علمی مستندات منتشر شده در پایگاه وب‌آو ساینس در حوزه نظارت شرعی در قالب تحلیل هم‌رخدادی چگونه است؟

۳. مفاهیم کلیدی مطالعات حوزه نظارت شرعی کدامند و میزان هم‌رخدادی و مجموع قدرت اتصال هر یک از آن‌ها چقدر است؟

۴. الگوی نظری مطالعات حوزه نظارت شرعی حاوی چه عوامل و سازه‌هایی است؟

۱. مبانی نظری پژوهش

۱. ۱. نظارت شرعی

در حالی که ممکن است تعریف نظارت شرعی به عنوان یک حسابرسی مذهبی، آسان باشد، اما دامنه آن بسیار جامع‌تر است. در اصل، نظارت شرعی فرآیند حصول اطمینان از انطباق محصول یا خدمات مالی با قوانین و اصول حقوقی اسلام است، هم از طریق انطباق با یک هنجار قانونی شناخته شده اسلامی و هم عدم نقض آن. در حالت ایده‌آل، نظارت شرعی، بخشی از یک محصول یا خدمت اسلامی از زمان توسعه تا راه‌اندازی و سرتاسر دوران ارائه آن خواهد بود (دی‌لورنزو، ۲۰۱۰). در یک تعریف خلاصه، نظارت شرعی عبارت است از: حصول اطمینان از میزان انطباق عملیات مؤسسه مالی اسلامی با احکام شرعی و مطابق با فتواهای صادره و تصمیمات مصوب مرجع فتوا. در تعریفی مبسوط‌تر، نظارت شرعی عبارت است از: پی‌گیری، بررسی و تحلیل کلیه اعمال، رفتارها و کردارهای افراد، گروه‌ها، مؤسسات، واحدها و سایرین برای اطمینان از انطباق آن‌ها با احکام و قواعد شرعی. در فرآیند نظارت شرعی، با استفاده از ابزارها و روش‌های مناسب و مشروع، تخلفات و اشتباهات، شناسایی و سریعاً اصلاح شده و سپس گزارش‌هایی اعم از تبصره‌ها، توصیه‌ها، دستورالعمل‌ها و سایر

---

۱ - WOS

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

روش‌های بهبود، به مراجع ذی‌ربط ارائه می‌گردد (صالح و همکاران، ۲۰۲۱). در مرحله تحقیق و توسعه یا تنظیم قراردادها یا ارائه تفاهم‌نامه، نظارت شرعی به هر شکلی باید مشارکت فعال داشته باشد. مدیریت سازمان با گنجاندن نظارت و مشاوره شرعی در مراحل اولیه، می‌تواند در هزینه‌های قانونی کلانی که ممکن است در مرحله اصلاح عناصر تجارت/قراردادهای پیشنهادی برای انطباق با اصول و احکام شرعی مورد نیاز باشد، صرفه‌جویی کند (دی‌لورنزو، ۲۰۱۰).

نظارت شرعی، مانند سایر گونه‌های نظارت، دارای ۳ نوع است (صالح و همکاران، ۲۰۲۱):

الف) نظارت پیشگیرانه (قبل از اجرا): عبارت است از فرآیند نظارت بر تهیه و تنظیم قراردادها و همچنین محصولات بانکی قبل از اجرای آن‌ها و ایجاد راهنمای رویه‌های بانکی چه از نظر شکلی و چه از نظر پیامدها و محدودیت‌ها.

ب) نظارت اصلاحی (در حین اجرا): عبارت است از فرآیند اصلاح انحرافات، ارزیابی عملیات و ارائه نظر قانونی در مورد مشکلات و مسائل بازدارنده.

ج) نظارت تکمیلی (پس از اجرا): عبارت است از فرآیند نظارت بر عملیات نهایی، بررسی گزارش بودجه عمومی و همچنین بررسی گزارش نظارتی سازمان‌های بیرونی.

۱. ۲. حاکمیت شرعی

حاکمیت شرعی[۱] از دو عنصر اصلی سرچشمه می‌گیرد (گراسا، ۲۰۱۵):

الف) رویکرد مبتنی بر ایمان که تکلیف می‌کند انجام کسب و کار باید با حقوق اسلامی هماهنگ باشد.

ب) انگیزه سود که معاملات کسب و کاری و سرمایه‌گذاری و به حداکثر رساندن ثروت سهامداران و غیره را به رسمیت می‌شناسد.

حاکمیت شرعی، یک ویژگی منحصر به فرد حاکمیت شرکتی در معماری مالی است که به جنبه‌های مذهبی و اسلامی بودن فعالیت‌ها و رفتارهای نهادهای مالی اسلامی می‌پردازد. طبق استاندارد شماره ۱۰ هیئت خدمات مالی اسلامی[۲] نظام حاکمیت شرعی به مجموعه ترتیبات سازمانی و نهادی اشاره دارد که از طریق آنها یک سازمان مالی اسلامی تضمین می‌کند که نظارت مستقل اثربخش برای اطمینان از رعایت شریعت وجود دارد. این تعریف اهمیت نهاد هیئت شرعی را به عنوان یکی از اجزای حیاتی نظام حاکمیت شرعی در نهادهای مالی اسلامی که از انطباق شرعی همه فعالیت‌های آن اطمینان حاصل می‌کند، نشان می‌دهد (گراسا، ۲۰۱۳).

---

۱ - Shariah governance

۲ - Islamic Financial Service Board

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

۱. ۳. هیئت نظارت شرعی

در بانک‌های اسلامی، یک ساختار حاکمیت چندلایه وجود دارد، در حالی که در بانک‌های متعارف، یک ساختار تک‌لایه حاکم است. به طور مشخص، در بانک‌های اسلامی، دو ساختار حاکمیت وجود دارد، هیئت مدیره و هیئت نظارت شرعی (نعیم و عبدالرحمان[۱]، ۲۰۲۲). هیئت نظارت شرعی وظیفه هدایت، بررسی و نظارت بر فعالیت‌های نهاد مالی اسلامی را بر عهده دارد تا اطمینان حاصل کند که آن‌ها با قوانین و اصول شریعت اسلامی مطابقت دارند. تصمیمات و احکام هیئت نظارت شرعی برای نهاد مالی اسلامی لازم‌الاجرا خواهد بود. هر نهاد مالی اسلامی باید یک هیئت نظارت شرعی داشته باشد که توسط سهامداران در مجمع عمومی سالانه به پیشنهاد هیئت مدیره و با در نظر گرفتن قوانین و مقررات کشوری منصوب می‌شود (خالد و همکاران[۲]، ۲۰۱۸).

در مورد ویژگی‌هایی که هیئت نظارت شرعی باید داشته باشد (همچون تعداد اعضاء، تخصص و...)، نظرات گوناگونی وجود دارد. بر اساس نظریه عاملیت و نظریه وابستگی به منابع، دو دیدگاه متفاوت در مورد تعداد اعضای این هیئت وجود دارد. دیدگاه اول معتقد است که هیئت بزرگ‌تر، ظرفیت بالاتری برای نظارت و مشاوره به سازمان دارد و منابع بیرونی بیش‌تری برای آن فراهم می‌کند (اعم از منابع مشهود یا نامشهود). در مقابل، دیدگاه دوم ادعا می‌کند که هیئت کوچک، سازمان‌یافته‌تر و مؤثرتر است. با این حال، هیئت کوچک‌تر دسترسی محدودتری به محیط بیرونی فراهم می‌سازد (نعیم و عبدالرحمان، ۲۰۲۲). در خصوص تخصص نیز می‌توان گفت که هیئت نظارت شرعی، یک مجموعه مستقل از فقهای متخصص در فقه تجارت اسلامی است. با این حال، این هیئت می‌تواند شامل اعضایی غیر از افراد متخصص در فقه تجارت اسلامی نیز باشد، اما باید در زمینه نهادهای مالی اسلامی متخصص باشند (خالد و همکاران، ۲۰۱۸) و شایسته است دانش حسابداری، مالی و/یا بانکداری داشته باشند (نعیم و عبدالرحمان، ۲۰۲۲). سایر ویژگی‌هایی که برای هیئت نظارت شرعی بیان شده، این است که در راستای مدیریت تعارض منافع و اصول حاکمیت شرکتی، اعضای این هیئت باید مستقل باشند، نباید در تصمیمات اجرایی سازمان دخالت کنند و خود یا اعضای خانواده آن‌ها نباید به عنوان یک مقام ارشد اجرایی در آن سازمان استخدام شوند یا سهام قابل توجهی در آن داشته باشند (خالد و همکاران، ۲۰۱۸).

۴,۱. تأثیر مطالعات علم سنجی بر اقتصاد

---

۱ - Naim & Abdul Rahman

۲ - Khalid et al.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

مطالعات علم‌سنجی، برای بسیاری از اهداف از جمله مرور کلی یک حوزه تحقیقاتی و تجزیه و تحلیل محققان پیشرو مفید است (بونیلا[۱] و همکاران، ۲۰۱۵). این نوع مطالعه، مورد توجه روزافزون جامعه علمی قرار گرفته و برای ساختن یک تصویر کلی از یک حوزه علمی بسیار مفید بوده و از این رو، در طول سال‌های گذشته رشد قابل توجهی را در علم اقتصاد تجربه کرده است (مریگو[۲] و همکاران، ۲۰۱۶). در همین راستا، مطالعات بسیاری در حوزه اقتصاد در سال‌های اخیر با این روش انجام شده‌اند (وی[۳]، ۲۰۱۹؛ هاندوکو[۴]، ۲۰۲۰؛ هو[۵] و همکاران، ۲۰۲۱).

در مطالعات حوزه اقتصاد اسلامی با توجه به همپوشانی مضامین و دوره‌های زمانی در موضوعات خاص، مستند کردن رشد تحقیقات اقتصادی و مالی اسلامی با استفاده از روش علم‌سنجی ضروری است. به طور کلی، مطالعات علم‌سنجی در حوزه اقتصاد اسلامی، به بررسی جنبه‌های مختلف ادبیات نظری از جمله ارزیابی ادبیات در موضوعات پرطرفدار، تجزیه و تحلیل مقالات مرتبط با حوزه‌های تحقیقاتی خاص و تحلیل محتوای مطالعات موجود در اقتصاد اسلامی کمک شایانی می‌نماید. به طور خاص، پژوهش علم‌سنجی، مطالعات این حوزه را حول موضوعات اساسی گروه بندی می‌کند، یافته‌های تحقیقات معاصر را خلاصه می‌نماید و شکاف‌های تحقیقاتی در حال ظهور را شناسایی می‌کند (معراج و اولف[۶]، ۲۰۲۴). برای مثال، هاندوکو (۲۰۲۰) یک مطالعه علم‌سنجی بر روی مقالات مربوط به اقتصاد و مالی اسلامی نمایه شده در پایگاه اسکوپوس که توسط محققان اندونزیایی نگاشته شده‌اند، انجام داد و دریافت که تعداد مطالعات محققان اندونزیایی در این زمینه در سال‌های اخیر افزایش یافته و محبوب‌ترین دسته‌بندی موضوعی، توسعه استعداد و تعالی بوده است. همچنین، گردشگری حلال، زکات و تامین مالی خرد اسلامی در چند سال اخیر، محبوب‌ترین کلمات کلیدی بوده‌اند. در یک نمونه دیگر، شولیهین[۷] و همکاران (۲۰۲۱) مطالعات انجام شده در حوزه انطباق با شریعت در اقتصاد اسلامی در پایگاه اسکوپوس را با روش علم‌سنجی مورد تجزیه و تحلیل قرار دادند. یافته‌های آن‌ها نشان داد که مطالعات این حوزه به طور قابل توجهی رشد کرده و در توسعه پارادایم «انطباق شرعی» تأثیرگذار بوده است. در این راستا، مسائل انطباق شرعی را می‌توان در سه مبحث بانک‌های اسلامی، مؤسسات مالی غیربانکی و شرکت‌های عمومی طبقه‌بندی

---

۱ - Bonilla
۲ - Merigó
۳ - Wei
۴ - Handoko
۵ - Ho
۶ - Mi'raj & Ulev
۷ - Sholihin

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

کرد. با این حال، انطباق با شریعت تا کنون به اندازه کافی به عنوان ابزاری برای اندازه‌گیری تأثیر تغییر ساختار محصول یک بانک اسلامی و بازتابی از انطباق از دیدگاه روان‌شناسی مشتری استفاده نشده است.

۱. ۵. پیشینه پژوهش

در مهم‌ترین پژوهش‌های داخلی، موسویان و میثمی (۱۳۹۳) به منافع و چالش‌های نظارت شرعی در نظام بانکی ایران پرداختند. یافته‌های آنان نشان داد که منافع راه‌اندازی نظارت شرعی در نظام بانکی ایران عبارتند از: درون‌زا کردن نظارت شرعی، تنظیم قراردادها و دستورالعمل‌های اجرایی، ارائه خدمات آموزشی به مدیران و کارکنان، ارائه مشورت شرعی به مشتریان، پاسخ به پرسش‌های شرعی ذینفعان، مشاوره‌های موردی به مدیران ارشد، ارائه مشاوره انتخاب عقد به تسهیلات‌گیرندگان، انجام بازرسی‌های شرعی در جهت تنظیم و اجرای صحیح عقدها، تدوین گزارش سالانه انطباق با شریعت و تقویت برند و جایگاه مؤسسه در بانکداری اسلامی. چالش‌های راه‌اندازی این نظارت نیز عبارتند از: هزینه‌بر بودن، کمبود متخصصان، تداخل نظارت شرعی با دیگر فعالیت‌های مؤسسه، کیفی بودن مقوله انطباق با شریعت و امکان اعمال سلیقه و اختلاف فتواهای فقهی.

میثمی (۱۳۹۵) در پژوهشی به تحلیل تجارب بین‌المللی در تشکیل شوراهای فقهی و همچنین تجارب تدوین استانداردهای بین‌المللی در این حوزه پرداخت. یافته‌های وی نشان داد که بانکداری بدون ربا در کنار قانون مستقل، نیازمند ساختار نظارتی مجزاست. در واقع، بدون طراحی ساختار نظارت شرعی موثر نمی‌توان به اجرای قانون امید زیادی داشت و تجربه بیش از سه دهه اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا در کشور نیز این مسئله را تأیید می‌کند.

روحانی و بنی‌طبا (۱۳۹۶) با واکاوی وضعیت موجود نظارت شرعی در نظام بانکی ایران و تبیین ضعف‌های قانونی، نهادی و اجرایی در این حوزه، مهم‌ترین پیامدهای نبود نظارت شرعی را تشریح نمودند که عبارتند از: عدم پایبندی بانک‌ها به لوازم عقد وکالت و برخورد مالکانه با اموال وکالتی، محتوازدایی از عقود مشارکتی و مبادله‌ای و استفاده صوری از آن‌ها، عدم مطابقت ضوابط حسابداری بانک‌ها در بخش ارزی با بانکداری بدون ربا، نواقص ضوابط حسابداری صورت سود و زیان بانک‌ها و نبود روش مناسب برای امهال و جریمه تأخیر تسهیلات.

عشقی و همکاران (۱۳۹۶) یک سیستم پشتیبان تصمیم‌گیری برای نظارت شرعی بر عقود اسلامی در صنعت بانکداری ایران ارائه نمودند. آنها در پژوهش خود سیستمی نرم‌افزاری برای نظارت بر نحوه اجرای بانکداری اسلامی بدون ربا در بخش تسهیلات و شناسایی مغایرت‌ها و

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

جلوگیری از رفع آنها ارائه نمودند. در این سیستم، بر اساس دانش نهفته در داده‌ها و اسناد تاریخی بانک و همچنین نظر خبرگان امر، مدل رفتاری نرمال شبیه‌سازی شده و با استفاده از توابع عضویت فازی ریسک غیرشرعی بودن درخواست مشخص می‌گردد.

از آنجا که شرعی بودن عقود اسلامی هم از نظر متن قرارداد و هم نحوه اجرای آن یک عامل مهم در کیفیت نظارت شرعی است، نمی‌توان با نگاه ابزاری به عقود شرعی مسأله بانکداری بدون ربا را حل نمود. جعفرزاده کوچکی و اسماعیلی (۱۳۹۲) با بررسی آیات و روایات و نظرات فقها به این نتیجه رسیدند که به کار بردن حیله ربوی در عقود اسلامی جایز نیست. از این رو، حذف ربا از نظام بانکداری کشور مستلزم عزم جدی مسئولان برای حذف آن، اصلاح ساختار بانکداری کشور و بازنگری قانون بانکداری بدون ربا و انجام تحقیقات راهبردی و کاربردی دقیق در زمینه بانکداری اسلامی است.

در پژوهش‌های خارجی، کاچکار و ییلماز (۲۰۲۲) میزان تنوع در ترکیب هیئت‌های نظارت شرعی بانک‌های اسلامی را در سطح جهانی مورد بررسی قرار دادند. یافته‌های آنان، سطوح مختلف تنوع در هیئت‌های نظارت شرعی را نشان داد. سطح تنوع در سوابق تحصیلی و ملیت هیئت‌ها را می‌توان به طور کلی قابل قبول توصیف کرد. با این حال، فقدان تنوع جنسیتی و سنی در بین اعضای هیئت‌ها به وضوح مشاهده شد. در سطح نظارتی، این مطالعه به این نتیجه رسید که مقررات مربوط به تنوع به عنوان یک الزام در هیئت‌های نظارت شرعی، تقریباً در چارچوب‌ها و استانداردهای نظارتی فعلی وجود ندارد.

مسروقی و همکاران[۱] (۲۰۲۰) در پژوهش خود، اقدامات حاکمیت شرعی بانک‌های اسلامی در مالزی را مورد بررسی قرار دادند. یافته‌های آنان نشان داد که بانک‌های اسلامی مالزی، بیشتر احتمال دارد ویژگی‌های اعضای کمیته شریعت را بازتاب دهند، در حالی که موارد کارکردی کنترل شریعت (مدیریت ریسک شرعی، بررسی شریعت و حسابرسی شرعی) و شفافیت و افشاء، با احتمال کم‌تری بازتاب می‌یابند. این امر نشان می‌دهد که بانک‌های اسلامی به جای مکانیسم‌های انطابق با شریعت، به شدت به شایستگی اعضای هیئت نظارت شرعی وابسته هستند.

عالم[۲] (۲۰۲۱) در مطالعه خود، یک چارچوب حاکمیت شرعی متمرکز برای بانک‌های اسلامی در بنگلادش تدوین نمود که شامل هیئت‌های نظارت شرعی دو لایه است، یعنی هیئت نظارت شرعی نهادی و هیئت نظارت متمرکز شرعی زیر نظر بانک مرکزی که وظیفه‌اش نظارت بر عملکرد کلی حاکمیت شرعی است. این مطالعه، راه‌اندازی بخش‌هایی زیر نظر بانک مرکزی را برای تقویت

---

۱ - Masruki et al.

۲ - Alam

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

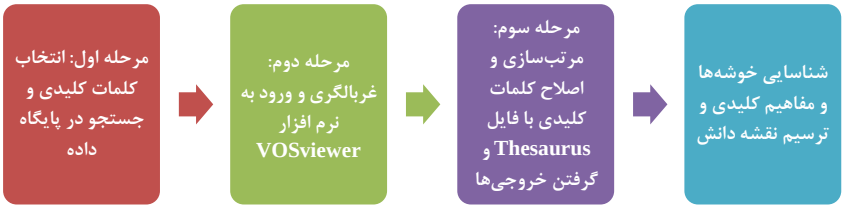
عملکرد هیئت نظارت متمرکز شرعی توصیه نمود. علاوه بر این، بانک مرکزی می‌تواند رتبه‌بندی شرعی، حسابرسی شرعی بیرونی و بررسی شرعی بیرونی را از طریق مؤسسات رتبه‌بندی اسلامی و شرکت‌های حسابداری خبره اسلامی برای شفافیت بیش‌تر و افزایش کیفیت که غالباً مورد توجه مردم و سایر ذینفعان است، ارائه نماید.

مرور پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که تا کنون پژوهشی به روش علم‌سنجی و با هدف ارائه یک تصویر جامع از مطالعات صورت گرفته در حوزه نظارت شرعی انجام نشده است تا بدینوسیله بتوان مفاهیم کلیدی مطالعات این حوزه را شناسایی و نقشه دانش آن‌ها را ترسیم نمود.

۲. روش‌شناسی پژوهش

علم‌سنجی، استفاده از تکنیک‌های آماری و ریاضی برای تجزیه و تحلیل متون و مستندات است (بوزیدلوسکی[۱]، ۲۰۱۵). روش‌های علم‌سنجی مزایای بسیاری برای پژوهشگران دارند: ۱) عینیت: تحلیل‌های علم‌سنجی، مرورهای فعلی را تکمیل نموده و بینش بیش‌تری را از طریق یک شکل وسیع‌تر و عینی‌تر از تجزیه و تحلیل فراهم می‌سازند. ۲) یک نقطه شروع شفاف و بدون سوگیری برای مرورهای کیفی: شمارش تعداد منابع کلیدی هر حوزه مطالعاتی، به محققان امکان یافتن این نقطه شروع را برای هر زیرشاخه فراهم می‌کند (کوچر و فلدباور-درستمولر[۲]، ۲۰۱۹).

از میان تحلیل‌های گوناگون علم‌سنجی، پژوهش حاضر از تکنیک تحلیل هم‌رخدادی استفاده نموده است. تحلیل هم‌رخدادی، نوعی تحلیل محتوا برای کشف الگوها و تعیین گرایش‌های موضوعی در حوزه‌های مشخص پژوهشی است (احمدی و عصاره، ۱۳۹۶، ص۱۲۷). در این پژوهش، از چهارچوب اجرایی زیر برای پیمودن گام‌های پژوهش استفاده شده است.

شکل ۱: مراحل انجام پژوهش

مأخذ: یافته‌های پژوهش

۱ - Buzydlowski

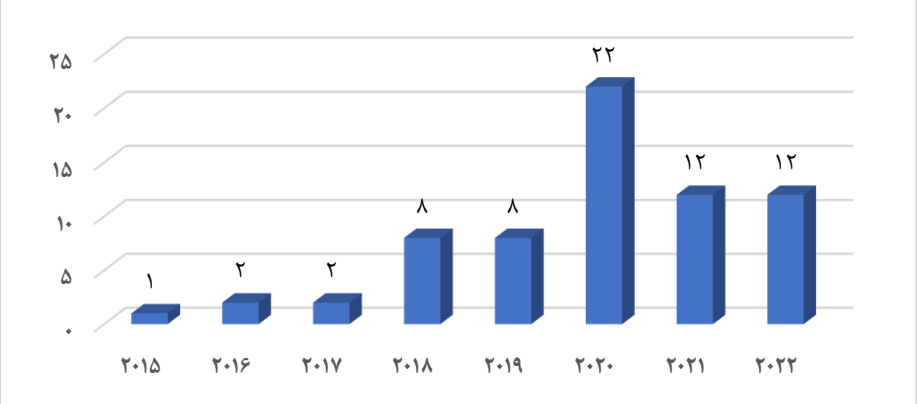
۲ - Kücher & Feldbauer-Durstmüller

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

بر این اساس، پس از استخراج مطالعات منتشر شده ما بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۲ (تا انتهای ماه جولای ۲۰۲۲) بر اساس دو واژه کلیدی «نظارت شرعی» و «هیئت نظارت شرعی» از پایگاه وب‌آو ساینس، مطالعات وارد نرم‌افزار ویواس‌ویوور[۱] شدند. پس از ترسیم نقشه دانش اولیه توسط نرم‌افزار و همچنین بررسی و غربال واژگان کلیدی شناسایی شده توسط نرم‌افزار، اصلاح واژگان کلیدی و یکسان‌سازی برخی واژه‌ها با یکدیگر به علت همسان بودن ماهیت آن‌ها ضرورت پیدا کرد. از این رو، از طریق قراردادن واژگان مشابه در فایل ثزاروس[۲] برخی واژگان کلیدی اصلاح یا هم‌سان گردید. پس از یکسان‌سازی، مطالعات مجدداً وارد نرم‌افزار شدند. حداقل تعداد رخداد واژگان، ۲ رخداد انتخاب شد تا از میان ۳۳۱ واژه، ۸۲ واژه کلیدی توسط نرم‌افزار شناسایی و احصاء شوند تا امکان ترسیم نقشه دانش فراهم گردد.

۳. یافته‌های پژوهش

سال انتشار مطالعات منتخب در نمودار زیر قابل مشاهده است. ملاحظه می‌گردد که انتشار این مطالعات در ۳ سال اخیر نسبت به پیش از آن افزایش داشته که این امر، نشان‌دهنده اهمیت موضوع نظارت شرعی و تمرکز بیش‌تر بر روی آن در ادبیات نظری است.

۱ - VOSviewer

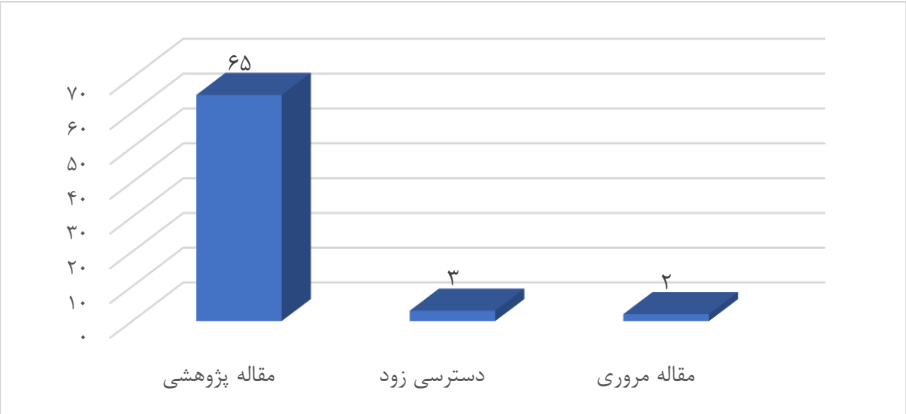
۲ واژگانی که لازم است توسط نرم افزار یکسان تلقی شوند تا نقشه دانش بهتری ترسیم گردد، در این فایل نوشته می‌شوند. برای مثال، لازم است که واژه‌های «هیئت‌های نظارت شرعی» و «هیئت نظارت شرعی» یکسان تلقی گردند تا نقشه دانش بدست آمده از انسجام بهتری برخوردار گردد (Thesaurus).

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

شکل ۲: سال انتشار مطالعات منتخب

مأخذ: یافته‌های پژوهش

نوع مطالعات منتخب و تعداد هر یک، در نمودار زیر قابل مشاهده هستند (۳ مقاله در بیش از یک دسته قرار گرفته‌اند).

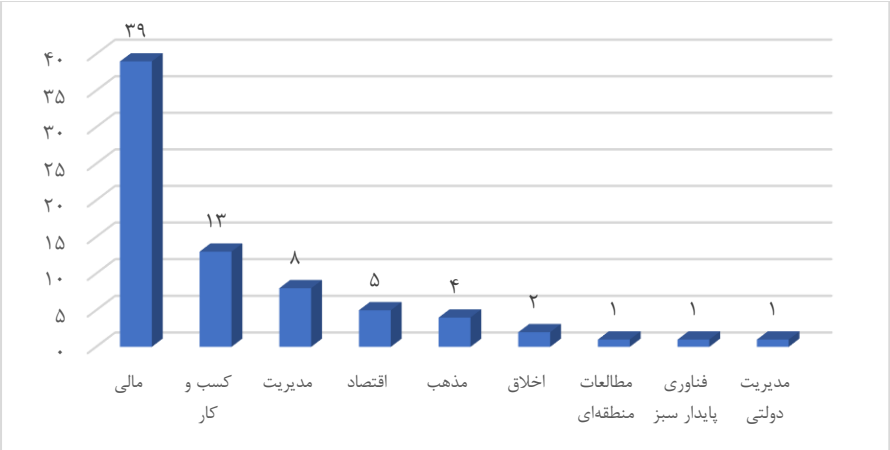

شکل ۳: نوع مطالعات منتخب

مأخذ: یافته‌های پژوهش

در طبقه‌بندی موضوعی پایگاه وب‌آو ساینس، رایج‌ترین دسته‌های موضوعی مطالعات منتخب به شرح شکل زیر قابل مشاهده هستند. برخی مطالعات، همزمان در دو دسته‌بندی موضوعی قرار گرفته‌اند.

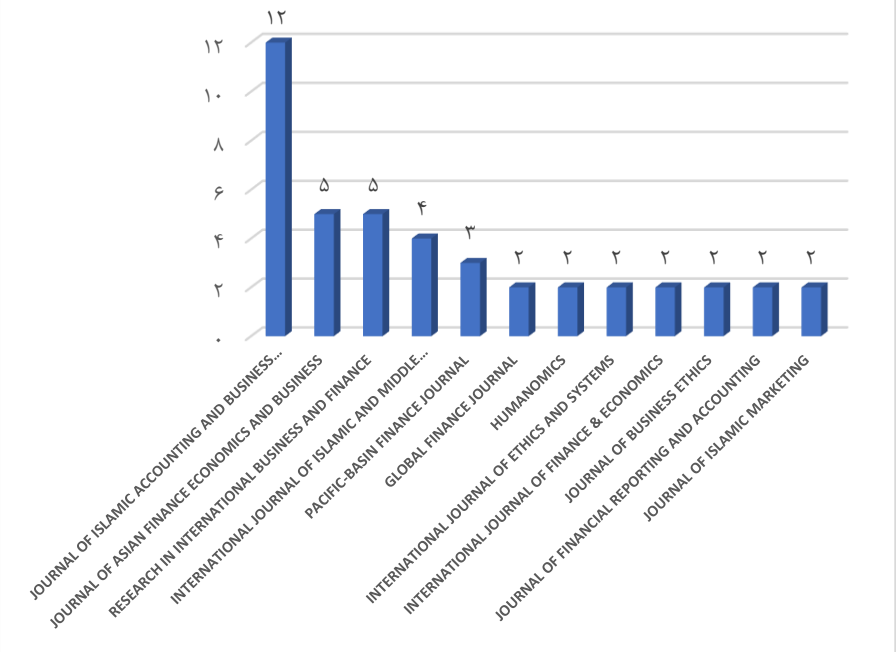
[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

شکل ۴: رایج‌ترین دسته‌های موضوعی مطالعات منتخب در پایگاه وب‌آو ساینس

مأخذ: یافته‌های پژوهش

مجلاتی که بیش‌ترین میزان مطالعات منتخب را منتشر کرده‌اند، به شرح شکل زیر هستند:

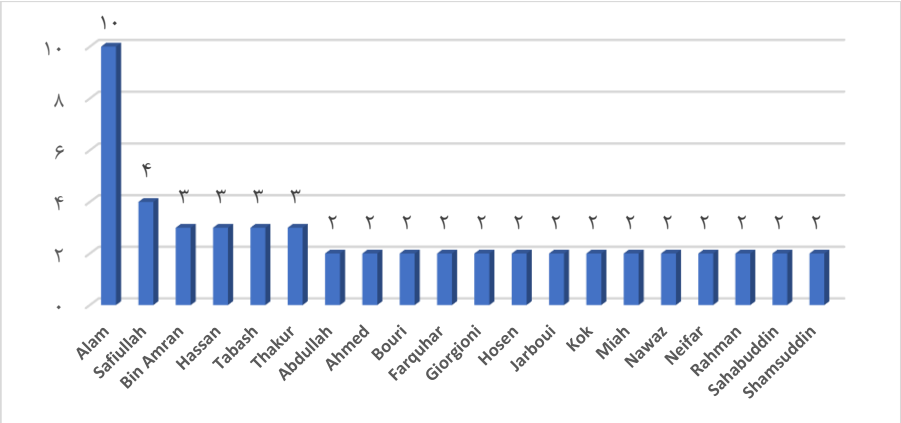

شکل ۵: مهم‌ترین مجلات منتشرکننده مطالعات منتخب

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

مأخذ: یافته‌های پژوهش

مهم‌ترین پژوهشگران این حوزه به همراه تعداد مطالعات آن‌ها به شرح نمودار زیر قابل مشاهده هستند. ملاحظه می‌گردد که علم[۱] در رأس این فهرست قرار دارد و پژوهشگران ایرانی نیز در میان این پژوهشگران به چشم نمی‌خورند.

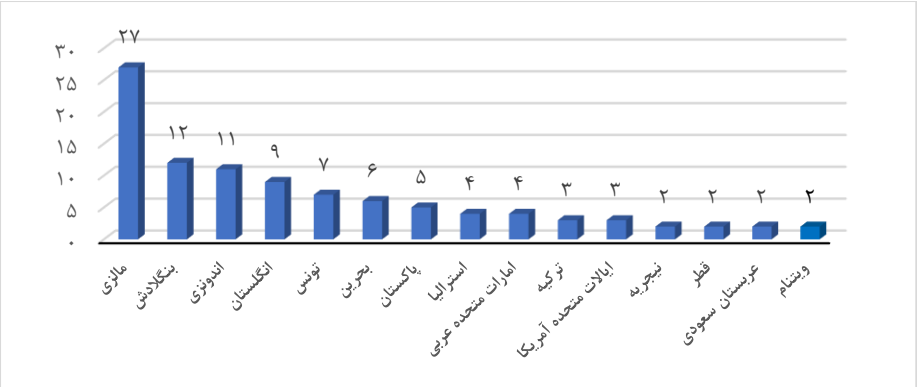

شکل ۶: مهم‌ترین پژوهشگران/نویسندگان مطالعات منتخب

مأخذ: یافته‌های پژوهش

مهم‌ترین کشورهای مبدأ انتشار مطالعات منتخب به شرح شکل ۷ هستند. ملاحظه می‌گردد که مالزی دارای بیش‌ترین تعداد مطالعه بوده و ایران در این فهرست قرار ندارد. این مسئله نشان می‌دهد که پژوهش‌های بین‌المللی و معتبر اندکی از سوی محققان ایرانی در خصوص این موضوع انجام شده است. علاوه بر این، به نظر می‌رسد تمرکز نویسندگان ایرانی در این حوزه، بر مجلات معتبر منتشر شده در پایگاه وب‌آوساینس نبوده و عمده مطالعات آنان در مجلات نمایه شده در اسکوپوس و مجلات ایرانی منتشر شده است.

۱ Alam

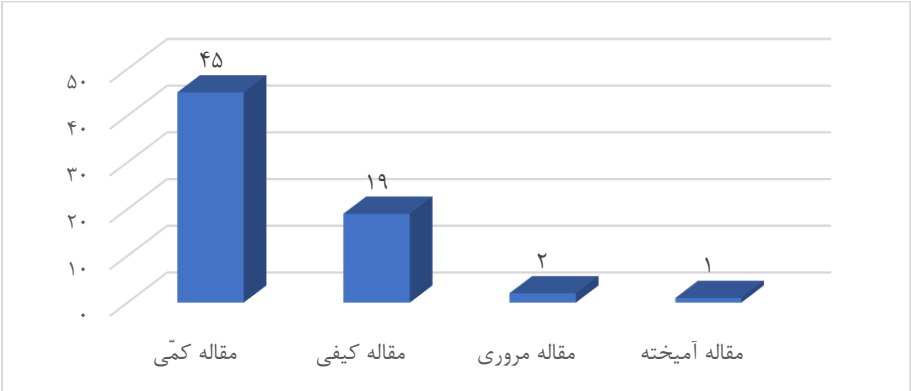
[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

شکل ۷: مهم‌ترین کشورهای مبدأ انتشار مطالعات منتخب

مأخذ: یافته‌های پژوهش

فراوانی روش‌های تحقیق بکار گرفته شده در تولیدات علمی در شکل زیر قابل مشاهده هستند. شکل زیر نیز کمبود مطالعات علم‌سنجی و مروری را نشان می‌دهد.

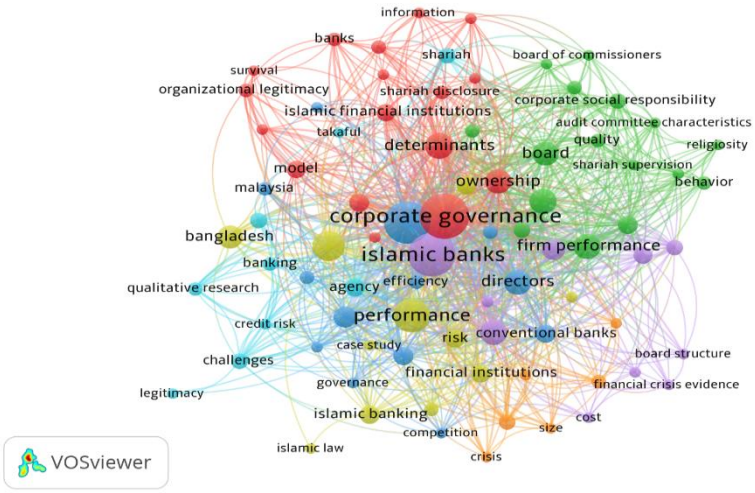

شکل ۸: فراوانی روش‌های تحقیق بکارگرفته شده در مطالعات

مأخذ: یافته‌های پژوهش

خروجی تحلیل هم‌رخدادی با استفاده از نرم‌افزار ویواس‌ویوور در شکل ۹ قابل مشاهده است.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

شکل ۹: نقشه دانش تحلیل هم‌رخدادی مطالعات نظارت شرعی

مأخذ: یافته‌های پژوهش

همانگونه که در نقشه دانش فوق دیده می‌شود، تحلیل هم‌رخدادی وجود ۷ خوشه را به شرح جدول ۱ نشان می‌دهد. در این جدول، رخداد، میزان وجود واژگان کلیدی را در پژوهش‌ها نشان می‌دهد. مجموع قدرت اتصال نیز، تعداد ارتباط هم‌رخدادی هر واژه کلیدی را با سایر واژه‌ها نشان می‌دهد. اولین و بزرگ‌ترین خوشه که با رنگ قرمز نشان داده شده، از ۱۷ واژه تشکیل شده که در این خوشه، سه واژه «حاکمیت شرکتی» و «عوامل تعیین‌کننده» و «مالکیت» به ترتیب با فراوانی ۳۶، ۱۲ و ۱۰ پربسامدترین واژگان به شمار می‌رفتند. خوشه دوم که با رنگ سبز مشخص شده، دارای ۱۶ واژه است که فراوان‌ترین آن‌ها، «عملکرد شرکت»، «افشاء[۱]» و «هیئت[۲]» به ترتیب با ۱۱، ۱۱ و ۱۰ رخداد بوده‌اند. در خوشه سوم که با رنگ آبی مشخص شده، واژه‌های «هیئت نظارت شرعی» و «مدیران اجرایی» با ۳۲ و ۱۱ فراوانی، بیش‌ترین رخداد را داشته‌اند. در خوشه چهارم که با رنگ زرد نمایش داده شده، واژه‌های «عملکرد» و «حاکمیت شرعی» به ترتیب با ۲۰ و ۱۶ فراوانی، بیش‌ترین رخداد را داشته‌اند. در خوشه پنجم که با رنگ بنفش نشان داده شده، واژه‌های «بانک‌های اسلامی» و «تأثیر» به ترتیب با ۳۴ و ۱۱ فراوانی، بیش‌ترین رخداد را ثبت کرده‌اند. در خوشه ششم که با رنگ لاجوردی نشان داده شده، واژه «عاملیت[۳]» با ۶ فراوانی، بیش‌ترین رخداد را داشته است.

۱ - Disclosure
۲ - Board
۳ - Agency

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

در خوشه آخر نیز که با رنگ نارنجی نشان داده شده، واژه‌های «شورای همکاری خلیج (فارس)» و «بحران مالی» به ترتیب با ۴ و ۳ فراوانی، بیش‌ترین رخداد را داشته‌اند.

در مجموع کلیه خوشه‌ها، واژه‌های «حاکمیت شرکتی»، «بانک‌های اسلامی»، «هیئت نظارت شرعی»، «عملکرد» و «حاکمیت شرعی» به ترتیب با ۳۶، ۳۴، ۳۲، ۲۰ و ۱۶ رخداد و همچنین مجموع قدرت اتصال ۲۶۵، ۲۰۶، ۲۱۹، ۱۳۲ و ۱۰۵ پربسامدترین واژگان و با اهمیت زیاد بوده‌اند. یافته‌ها همچنین نشان داده که واژه‌های «نظارت شرعی»، «هیئت نظارت شرعی» و «حاکمیت شرعی» به ترتیب با ۲۰، ۷۳ و ۵۲ واژه ارتباط مستقیم هم‌رخدادی دارند. هر چه واژگان در نقشه به یکدیگر نزدیک‌تر باشند، به این معناست که بیشتر با یکدیگر در مطالعات دیده شده و مورد مطالعه قرار گرفته‌اند و متعاقباً هم‌رخدادی بیشتری دارند. همانگونه که در شکل ۹ دیده می‌شود، واژه «نظارت شرعی» در فواصل نزدیک‌تری با واژه‌های «ذخایر زیان وام[۱]»، «کیفیت»، «ویژگی‌های کمیته حسابرسی»، «هیئت» و «مدیریت عایدات[۲]» قرار دارد که نشان می‌دهد واژه نظارت شرعی بیشتر همراه با این واژگان در مطالعات، مورد بررسی قرار گرفته و با آن‌ها هم‌رخدادی بیشتری دارد. همچنین، واژه «هیئت نظارت شرعی» در فواصل نزدیک‌تری با واژه‌های «حاکمیت شرکتی»، «بانک‌های اسلامی» و «تنوع جنسیتی» قرار دارد که نشان می‌دهد واژه هیئت نظارت شرعی، بیشتر همراه با این واژگان در مطالعات، مورد بررسی قرار گرفته و با آن‌ها هم‌رخدادی بیشتری دارد. بعلاوه، واژه «حاکمیت شرعی» در فواصل نزدیک‌تری با واژه‌های «عاملیت»، «زنان»، «تنوع جنسیتی»، «بانکداری»، «تأمین مالی اسلامی» و «هیئت نظارت شرعی» قرار دارد که نشان می‌دهد واژه حاکمیت شرعی، بیشتر همراه با این واژگان در مطالعات، مورد مطالعه قرار گرفته و با آن‌ها هم‌رخدادی بیشتری دارد.

جدول ۱: فراوانی واژگان کلیدی و مجموع قدرت اتصال آن‌ها

خوشه ۱ (قرمز)	رخداد	مجموع قدرت اتصال	خوشه ۲ (سبز)	رخداد	مجموع قدرت اتصال	خوشه ۳ (آبی)	رخداد	مجموع قدرت اتصال	خوشه ۴ (زرد)	رخداد	مجموع قدرت اتصال
حاکمیت شرکتی	۳۶	۲۶۵	عملکرد شرکت	۱۱	۹۱	هیئت نظارت شرعی	۳۲	۲۱۹	عملکرد	۲۰	۱۳۲
عوامل	۱۲	۹۹	افشاء	۱۱	۸۴	مدیران	۱۱	۹۶	حاکمیت	۱۶	۱۰۵

۱ - Loan loss provisions

۲ - Earnings management

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

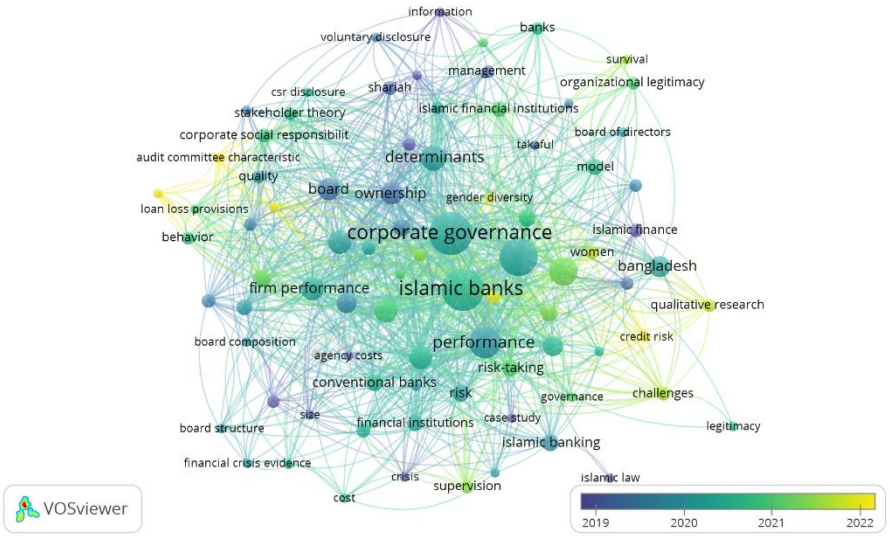
تعیین‌کننده					اجرایی			شرعی		
مالکیت	۱۰	۸۳	هیئت	۱۰	۷۹	نهادها	۸	۶۹	بنگلادش	۹	۳۳
بینش‌ها	۶	۴۷	مدیریت عایدات	۶	۵۹	ریسک‌پذیری	۶	۵۹	ریسک	۶	۴۱
نهادهای مالی اسلامی	۵	۴۴	مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی	۴	۳۹	بانک‌های متعارف (ربوی)	۶	۴۹	افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی	۶	۳۸
مدل	۵	۳۰	تعداد اعضای هیئت	۴	۳۸	شواهد عملکرد	۳	۳۱	بانکداری اسلامی	۶	۳۲
افشای شرعی	۳	۲۶	نظریه ذینفع	۳	۳۱	کارایی	۳	۲۷	نهادهای مالی	۵	۳۹
مدیریت	۳	۲۰	کیفیت	۳	۲۷	زنان	۳	۲۲	نظارت	۳	۲۳
بانک‌ها	۳	۲۰	استقلال	۳	۲۰	مالزی	۳	۱۶	هزینه‌های عاملیت	۲	۱۲
مشروعیت سازمانی	۳	۱۷	رفتار	۳	۱۸	تنوع	۲	۱۹	مطالعه موردی	۲	۷
مسئولیت اجتماعی	۲	۲۱	ویژگی‌های کمیته حسابرسی	۲	۲۳	حاکمیت	۲	۱۸	حقوق اسلامی	۲	۲
افشای داوطلبانه	۲	۲۰	نظارت شرعی	۲	۲۲	رقابت	۲	۱۶			
اطلاعات	۲	۱۶	ذخایر زیان وام	۲	۲۲	حسابرسی شرعی	۲	۸			
عملکرد اجتماعی	۲	۱۶	افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکتی	۲	۲۰						
تنوع جنسیتی	۲	۱۶	هیئت کمیسیونرها	۲	۱۷						
هیئت مدیره	۲	۱۵	مذهبی بودن	۲	۱۳						
بقا	۲	۱۱									
خوشه ۵ (بنفش)	رخداد	مجموع قدرت اتصال	خوشه ۶ (لاجوردی)	رخداد	مجموع قدرت اتصال	خوشه ۷ (نارنجی)	رخداد	مجموع قدرت اتصال			
بانک‌های اسلامی	۳۴	۲۰۶	عاملیت	۶	۵۴	شورای همکاری خلیج (فارس)	۴	۳۷			

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

تأثیر	۱۱	۹۸	چالش‌ها	۴	۳۲	بحران مالی	۳	۲۱			
شرکت	۸	۵۳	شریعت	۴	۲۵	مشغول	۲	۱۹			
عملکرد مالی	۵	۴۲	تأمین مالی اسلامی	۴	۱۵	ترکیب هیئت	۲	۱۸			
کمیته حسابرسی	۴	۳۵	بانکداری	۳	۱۹	اندازه	۲	۱۸			
مکانیسم‌ها	۲	۲۲	پژوهش کیفی	۳	۱۹	بحران	۲	۱۴			
ساختار هیئت	۲	۱۳	ریسک اعتباری	۲	۱۹						
ساختار مالکیت	۲	۱۲	تکافل	۲	۸						
شواهد بحران مالی	۲	۱۲	مشروعیت	۲	۳						
هزینه	۲	۱۲									

مأخذ: یافته‌های پژوهش

نتایج فراوانی انتشار تولیدات علمی در زمینه نظارت شرعی در مقطع زمانی گزارش شده در نقشه مصورسازی هم‌پوشانی زیر قابل مشاهده است. ملاحظه می‌گردد که روند مطالعات در سال‌های اخیر به تدریج از خوشه ۱ و ۶ به سمت خوشه ۵ و ۲ حرکت کرده است.

شکل ۱۰: نقشه مصورسازی همپوشانی در مورد مقطع زمانی مطالعات منتشر شده

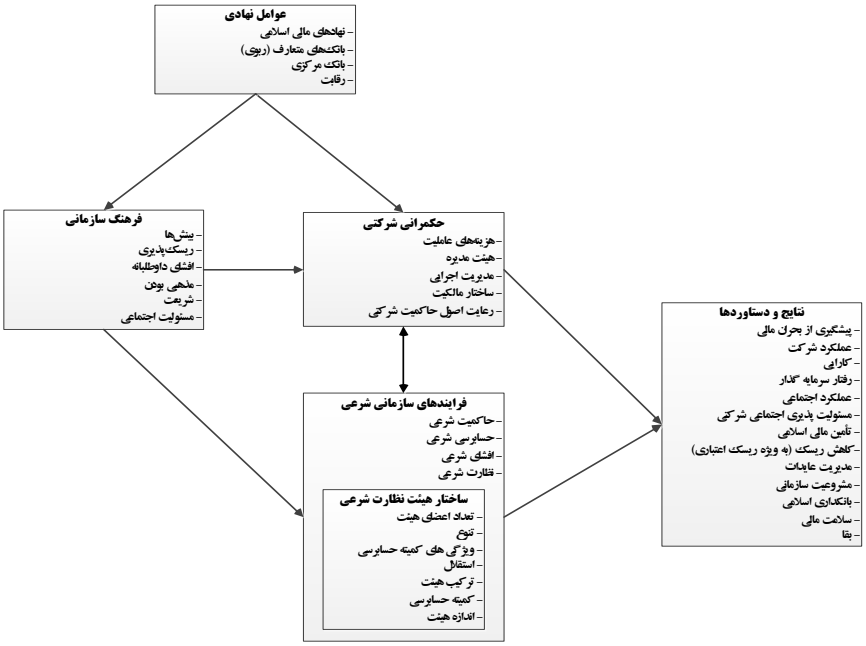
مأخذ: یافته‌های پژوهش

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

۴. بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

مطالعه حاضر، یک تحلیل هم‌رخدادی بر روی مفهوم «نظارت شرعی» با تمرکز بر پژوهش‌های منتشر شده بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۲ (تا انتهای ماه جولای ۲۰۲۲) در پایگاه وب‌آوساینس انجام داد. نتایج پژوهش نشان داد که در مجموع کلیه خوشه‌ها، واژه‌های «حاکمیت شرکتی»، «بانک‌های اسلامی»، «هیئت نظارت شرعی»، «عملکرد» و «حاکمیت شرعی» به ترتیب با ۳۶، ۳۴، ۳۲، ۲۰ و ۱۶ رخداد و همچنین مجموع قدرت اتصال ۲۶۵، ۲۰۶، ۲۱۹، ۱۳۲ و ۱۰۵ پربسامدترین واژگان بوده‌اند.

پس از تحلیل هم‌رخدادی ادبیات نظری، مفاهیم مستخرج از آن در یک الگوی نظری یکپارچه گردیدند که در شکل ۱۱ قابل مشاهده است.

شکل ۱۱: الگوی نظری مطالعات حوزه نظارت شرعی

مأخذ: یافته‌های پژوهش

ملاحظه می‌شود که مفاهیم استخراج شده در ۶ دسته طبقه‌بندی شده‌اند. نهادهای مالی اسلامی، بانک مرکزی، رقابت و بانک‌های متعارف عوامل نهادی هستند که بر دو عامل دیگر یعنی فرهنگ سازمانی و حکمرانی شرکتی تأثیرگذارند. مفاهیمی چون بینش‌ها، ریسک‌پذیری، شریعت

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

و... فرهنگ سازمانی را شکل می‌دهند. از سوی دیگر، هیأت مدیره، مدیریت اجرایی، ساختار مالکیت و رعایت اصول حاکمیت شرکتی از عوامل حکمرانی شرکتی هستند که تأثیر بسزایی بر نظارت شرعی در بانک دارند که حکمرانی شرکتی، خود متأثر از فرهنگ سازمانی است. فرایندهای سازمانی شرعی رابطه‌ای دوسویه با حکمرانی شرکتی دارند و فرهنگ سازمانی نیز بر آن تأثیرگذار است. در زمینه فرایندهای سازمانی شرعی، حاکمیت شرعی، حسابرسی شرعی و افشای شرعی نقش‌آفرین هستند و این امر با وجود ساختار هیئت نظارت شرعی امکان‌پذیر است. در صورت وجود یک فرایند کارا و اثربخش، بانک‌ها می‌توانند به نتایج و دستاوردهایی چون مدیریت عایدات، کاهش ریسک، پیشگیری از بحران‌های مالی و... دست یابند.

یافته‌ها نشان می‌دهند که رعایت اصول حاکمیت شرکتی به عنوان یک عامل تعیین‌کننده در موفقیت نظارت شرعی، همواره مورد تأکید مطالعات پیشین بوده است. همچنین، نتایج تحلیل علم‌سنجی و بررسی مطالعات منتخب مبین آن است که هیئت نظارت شرعی، اگر چه با ویژگی‌های متفاوتی در ادبیات نظری توصیف شده است، اما به عنوان یک راهکار ساختاری برای تحقق حاکمیت شرعی، همواره در مطالعات قبلی، مورد تأکید قرار گرفته است. یافته‌ها همچنین نشان دادند که مطالعات بسیاری، بر تأثیر مثبت نظارت و حاکمیت شرعی بر عملکرد شرکت‌ها صحه گذاشته‌اند. در خصوص ویژگی‌های یک هیئت نظارت شرعی موفق، اغلب مطالعات دریافته‌اند که اگر این هیئت نسبتاً بزرگ باشد، ترکیب آن متشکل از تخصص‌های گوناگون باشد و استقلال بیش‌تری از هیئت مدیره و هیئت عامل داشته باشد، موفق‌تر خواهد بود. با این حال، نتایج مطالعه بیانگر آن است که اغلب مطالعات پیشین، بر تأثیرات و پیامدهای مثبت نظارت و حاکمیت شرعی (همچون عملکرد، افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی، مشروعیت سازمانی و...) تمرکز کرده‌اند و مطالعات اندکی به عوامل مؤثر در موفقیت نظارت شرعی و همچنین، چالش‌های بالقوه آن اشاره نموده‌اند. از این رو، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی به بررسی عوامل مؤثر و چالش‌های بالقوه نظارت شرعی بپردازند.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

منابع

۱. احمدی، حمید و عصاره، فریده. (۱۳۹۶). «مروری بر کارکردهای تحلیل هم واژگانی». *مطالعات کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۲۸(۱)، ۱۲۵-۱۴۵.

۲. جعفرزاده کوچکی، علیرضا و اسماعیلی، محمدجعفر. (۱۳۹۲). «نقد نگاه ابزاری به عقود شرعی در بانکداری بدون ربا». *اقتصاد و بانکداری اسلامی*، ۴۵، ۲۲۱-۲۴۴.

۳. روحانی، سیدعلی؛ بنی طبا، سید مهدی. (۱۳۹۶). «پیامدهای نبود نظارت شرعی بر نظام بانکی ایران، دلالت‌های سیاستی». *اقتصاد اسلامی*، ۱۷(۶۸)، ۸۷-۱۱۷.

۴. عشقی، عبدالله، کارگری، مهرداد، طالبی، محمد. (۱۳۹۶). «سیستم سیستم‌یار نظارت شرعی بر عقود اسلامی بانکی با رویکرد فازی». *اقتصاد و بانکداری اسلامی*، ۲۱، ۲۹-۴۲.

۵. موسویان، سیدعباس و میثمی، حسین. (۱۳۹۳). «آسیب‌شناسی نظارت شرعی در نظام بانکی ایران و ارائه اصلاح‌های قانونی». *اقتصاد اسلامی*، ۱۴(۵۴)، ۱۰۱-۱۲۹.

۶. میثمی، حسین. (۱۳۹۵). «نظارت شرعی در بانکداری اسلامی: ماهیت، تجربه، استانداردهای بین المللی و دلالت‌هایی جهت اصلاح قانون عملیات بانکی بدون ربا». *گردهمایی بین المللی بانکداری و تامین مالی اسلامی*، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

7. Adam, N. L., & Bakar, N. A. (2014). Shariah screening process in Malaysia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *121*, 113-123.
8. Alam, M. K. (2021). A proposed centralized Shariah governance framework for Islamic banks in Bangladesh. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, *13*(2), 364-389.
9. Alam, M. K., & Miah, M. S. (2021). Independence and effectiveness of Shariah supervisory board of Islamic banks: evidence from an emerging economy. *Asian Review of Accounting*, *29*(2), 173-191.
10. Alam, M. K., Ab Rahman, S., Tabash, M. I., Thakur, O. A., & Hosen, S. (2021). Shariah supervisory boards of Islamic banks in Bangladesh: expected duties and performed roles and functions. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, *12*(2), 258-275.
11. Bonilla, C. A., Merigó, J. M., & Torres-Abad, C. (2015). Economics in Latin America: a bibliometric analysis. *Scientometrics*, *105*, 1239-1252.
12. Buzydlowski, J. W. (2015). Co-occurrence analysis as a framework for data mining. *Journal of Technology Research*, *6*, 1-19.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

13. DeLorenzo, Y. T. (2010). Shariah supervision in modern Islamic finance. In 4th *Annual Harvard Forum on Islamic Finance*, Vol. 20, May.
14. Grassa, R. (2013). Shariah supervisory system in Islamic financial institutions: New issues and challenges: A comparative analysis between Southeast Asia models and GCC models. *Humanomics*, *29*(4), 333-348.
15. Grassa, R. (2015). Shariah supervisory systems in Islamic finance institutions across the OIC member countries: An investigation of regulatory frameworks. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, *23*(2), 135-160.
16. Handoko, L. H. (2020). Bibliometric analysis and visualization of Islamic economics and finance articles indexed in Scopus by Indonesian authors. *Science Editing*, *7*(2), 169-176.
17. Ho, M. T., Le, N. T. B., Ho, M. T., & Vuong, Q. H. (2021). A bibliometric review on development economics research in Vietnam from 2008 to 2020. *Quality & Quantity*, 1-31.
18. Islam, K. M., Sadekin, M. S., Rahman, M., Chowdhury, M., & Haque, A. (2021). The impact of Shariah supervisory board and Shariah audit committee on CSR adoption at Islamic banks. *Journal of Asian Finance, Economics and Business (JAFEB)*, *8*(3), 479-485.
19. Kachkar, O., & Yilmaz, M. K. (2022). How diverse are Shariah supervisory boards of Islamic banks? A global empirical survey. *International Journal of Ethics and Systems*, *39*(2), 312-341.
20. Khalid, A. A., Haron, H. B. H., Sarea, A, M., & Masron, T, A. (2018). The role of shariah supervisory board on internal Shariah audit effectiveness: Evidence from Bahrain. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, *22*(5), 1-15.
21. Kok, S. K., Giorgioni, G., & Farquhar, S. (2022). The trade-off between knowledge accumulation and independence: The case of the Shariah supervisory board within the Shariah governance and firm performance nexus. *Research in International Business and Finance*, *59*, 101549.
22. Kücher, A., & Feldbauer-Durstmüller, B. (2019). Organizational failure and decline–A bibliometric study of the scientific frontend. *Journal of Business Research*, *98*, 503-516.
23. Masruki, R., Hanefah, M. M., & Dhar, B. K. (2020). Shariah governance practices of Malaysian Islamic banks in the light of Shariah compliance. *Asian Journal of Accounting and Governance*, *13*, 91-97.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]

24. Merigó, J. M., Rocafort, A., & Aznar-Alarcón, J. P. (2016). Bibliometric overview of business & economics research. *Journal of Business Economics and Management*, *17*(3), 397-413.
25. Mi'raj, D. A., & Ulev, S. (2024). A bibliometric review of Islamic economics and finance bibliometric papers: an overview of the future of Islamic economics and finance. *Qualitative Research in Financial Markets*, ahead of print.
26. Naim, N. Y. A., & Abdul Rahman, N. A. (2022). The role of the board of directors and Shariah supervisory board on the strategic market positioning of Islamic banks. *Journal of Strategic Marketing*, 1-18.
27. Rafay, A., & Farid, S. (2018). Shariah Supervisory Board Report (SSBR) in Islamic banks: An experimental study of investors' perception and behavior. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, *11*(2), 274-296.
28. Ridwan, R., & Mayapada, A. G. (2022). Does sharia governance influence corporate social responsibility disclosure in Indonesia Islamic banks?. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, *12*(2), 299-318.
29. Saleh, A. O. H., Abdirasak, A., Zakariyah, H., & Taoufiq, E. A. (2021). Shariah Supervision Controls of Islamic Banks: A Critical Analytical Study. In *International Conference on Business and Technology* (pp. 1639-1653). Springer, Cham.
30. Sholihin, M., Ali, R., & Wanto, D. (2021). Shariah compliance in Islamic economics: A bibliometric analysis. *Malaysian Journal of Economic Studies*, *58*(2), 315-337.
31. Wei, G. (2019). A bibliometric analysis of the top five economics journals during 2012–2016. *Journal of Economic Surveys*, *33*(1), 25-59.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-10-31]